

ՈՒՐՈՒԱԳԺԵՐ ՀԱՅՈՅ ԴՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՑ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ*)

Ապագայի յոյսը մեծ է, բայց շարունակ յուսալ միայն և ոչինչ չստանալ, այլ միշտ տեսնել նոյն չարիքը՝ հնարաւոր չէ։ Չափազանց մեծ կենսունակութիւն է հարկաւոր անվերջ յուսալու և միայն յուսալու համար։ Մէկ օր պէտք է ապագայի անորոշութեան առաջ ծնուի կասկածը, որ գնալով պիտի զօրանայ։

Այս կասկածը Յովհաննիսեանի մէջ հենց սկզբից յաճախ կայ, երբեմն թեթեւ, բայց երբեմն էլ այնպէս զօրեղ, որ դառնացնում է նրան, և նա չի կարողանում նոյն իսկ «ծաղկավառ դարունը», սէրը վայելել։

... Ո՞վ գիտէ յետոյ

Իմ տանջուած հոգին ինչ նոր նոր ցաւեր

Դեռ պիտի տեսնէ, ծաղիկը սիրոյ

Որ հիմա թօշնած մի հիւանդ ժպտով

Դեռ նայում է ինձ, արդեօք բնաւին

Պիտի չը մեռնի՞ ... դուցէ և շուտով

Լուռ փրթորիկը ճայթի իմ գլխին։

Լուզորդի նման ես ծովն եմ ընկնում—

Արդեօք միւս ափն ինձ պիտի հասնէ

Դուռ ալիքները ...

Դժբախտաբար, ինչպէս ոչ ոք, նոյնպէս և մեր բանաստեղծը «միւս ափը» չի ելնում. և բնականաբար կասկածն ապագայի համար՝ մտնելով ներս պիտի կրծէր նրա սիրտը։ Դեռ 19 տարեկան հասակում, երբ թւում է թէ տանջուելու տեղիք չպիտի ունենար, նրան, տեսանք, վախեցնում է ծերութիւնը։ Այսպէս է միշտ. մեծ վայելչութեան ու գեղեցկութեան սիրահարները սոսկում են ծերութեան առաջ, որ ինքը սառնութիւնն է և կեանքի տգեղութիւնը։ Բայց ծերութեան ետեւից գալիս է մահը, և մեր բանաստեղծը դեռ երիտասարդ հասակում սիրոյ համբոյրի

*) Տես «Արարատ», Ապրիլ. 547.

մէջ մահն է զգում (երկու համբոյր), ամենամեծ աններ-
դաշնակութիւնն ու տգեղութիւնը որ կայ աշխարհի վրայ:

Ո՛հ... ողջ մեր կեանքն է վաղանցիկ,
Ողջը լոկ ծաղր է անսիրտ բնութեան.
Եւ սէր, և հրճուանք, համայն գեղեցիկ
Զոհ է աւերի և մոռացութեան:

Աւերում, անցնում է և խրոխտ մեծագործութիւն,
և փառք, և մեծաշուք կեանք... Մարդը սոսկալի վիճակի
մէջ է. նա խաղալիք է բախտի.

... Մի է բոլորիս վախճան՝
Անվերջ երազով ապրիլ և յուսալ
Միայն մի թիզ հող վերջին հանգստեան:

Դառնազին յուսահատութեան, մարդկային ընդհանուր
թշուառութեան մի հառաչանք, որ ինքնաբուխ է, վշտա-
հար, խորը մեղամաղձոտ, և որի բնական հետեւանքը պիտի
լինէր անէծք կեանքին.

Լինում է բոպէ, ես անիծում եմ
Եւ իմ վիճակը և ամբողջ աշխարհ,
Երջանիկ մի օր, ես մտածում եմ,
Բախտը չի բանայ երբեք ինձ համար:

Այս նախազգացումն, որ ունի նա զեռ երիտասարդ
ժամանակ, իրականանում է կեանքի մէջ: Վերջ ի վերջոյ
նա կորցնում է հին ցնորքների հաւատը, և ստեղծում է
մի ցաւագար վիճակ, որ յաճախ երգել է բանաստեղծը:
Առնենք օրինակ նրա «Կար մի ժամանակ, երազում էի»
եղերերգը. նրան այլ ևս ոչինչ ու ոչինչ չի գրաւում. նա
յուսախաբ է և կատարելապէս յուսահատուած է կեանքից,
որովհետեւ եթէ մի ժամանակ երազել է, թէ մի օր անդուզ
աշխատանքով հանգիստ պիտի գտնի, նրան ֆնացել է այժմ
միայն իր այդ հանգստին փափագած լինելը տանջուած,
վշտաբեկ:

... Զկայ վայելքի
Նախկին բոցավառ անուշ ցանկութիւն,
Զկայ սրտառուչ հրապոյրը ցնորքի...
Սիրտս դատարկ է. ոչ կեանքի հոգսեր,

Ոչ աշխատութիւն չեն կարող ինձ տալ
 Այն իմ կորուսած ոսկի երազներ,
 Մատաղ օրերիս սիրուն իղէալ:

Եւ կեանքը ահա մի վայրի անտառ,
 Ուր ես մոլորուած քայլերս եմ ուղղում,
 Առանց տեսնելու մի նշոյլ պայծառ,
 Ուր միայնութիւնս եմ միայն ողորում:

Իբրեւ նաւորդ ալեաց երեսին
 Գնում եմ անյոյս, վշտերից ընկճուած . . .
 Եւ պիտի հասնեմ մի օր փարոսին,
 Կեանքի կատաղի հոսանքից փրկուած:

Սոսկալի է այսպիսի կեանքը մի մարդու համար, որ
 տենչանք ունի վայելչութեան ու գեղեցկի: Երիտասարդ
 հասակում դարձեալ դեռ մի երկբայական յոյս ունէր պայ-
 ծառ ապագայի համար. բայց այժմ այլ եւ ոչ մի յոյս: Եւ
 նա ցաւի ահագին բեռն ուսերին տանջւում է:

* *
 *

Բայց կարելի է արդեօք ապրել այսպէս դատարկ ու
 աւեր սրտով. դա մի սարսափելի վիճակ է, որի մէջ կեանքը
 կորցնում է իւր բոլոր գրաւչութիւնը, որ և հաւասար է
 մահուան: Եթէ հին իդեալներն ու երազները մեռած են,
 և եթէ մարդ ապրում է, բնականաբար պիտի ձգտի դար-
 ձեալ նոր իդեալներ ստեղծելու:

Թէպէտ խեղդուած եմ ես դաժան վշտից
 Եւ սիրտս մաշուած անմիտ յոյսերով . . .
 Բայց դու մի յիշիր իմ դառն վիճակ,
 Խարիր ինձ դարձեալ շքեղ ցնորքով . . .

Եւ բարեբախտաբար մեր բանաստեղծի այս դառնա-
 գին յուսահատ շրջանն անցնում է, և նա մխիթարութիւն է
 գտնում նոր ձգտումների մէջ, ճիշտ ասած, իր աշխար-
 հայեացքի ընդլայնման մէջ: Դա տանում է նրան արդէն
 դէպի փիլիսոփայական բանաստեղծութիւնը:

Նա փորձում է կեանքի առեղծուածքը լուծել: «Ինչո՞ւ
 ապրեցայ, ինչո՞ւ եմ ապրում» հարցերը նա վաղուց տուել է,
 և դրանց պատասխանը տալ դժուարացել նման հոգեկան
 մի վիճակում (Անպտուղ կեանքիս . . .), երբ գիտութիւնը

կորցրել էր նրա հաւատքը, միտքը դարձրել էր կասկածոտ
և սրտում ջերմ հաւատքի տեղ բռնում էր դատարկութիւն
ու ցուրտ ձմեռ։ Բայց այն ժամանակ գոնէ զիտութիւնն
ինքը մի գաղտնի սփոփիչ գօրութիւն ունէր իր մէջ, և
բանաստեղծը նոր ցնորքների անձնատուր էր եղած, ան-
գուլ վաստակով, ազնիւ կրքերով չարը մէջ տեղից վե-
րացնելու։ Իսկ այժմ ճին ցնորքը մեռել է, և զիտութիւնն
էլ բաւականութիւն չի տալիս նրան, և կեանքի առեղ-
ծուածը կոնգնած է նորից նրա առաջ որպէս մի խաւար
գիշեր։

Այս անմիտ կեանքի խորհուրդն անմեկին
Ինձ համար դարձեալ գիշեր է խաւար։
Թէ մի հրէշ է դա առասպելական
Ահեղ ու գրաւիչ, այլ անպատասխան—
Որպէս մի Սիրէն կախարդում է մեզ
Եւ թունաւորում մի նենգ օձի պէս...

Եթէ կեանքը մի պառպապին ցնորք է, այս տան-
ջադին վիճակը յոռետեսի համար բնականաբար մի ելք
պիտի ունենար. «մարդս ենջանկութեան կարող է հա-
նել միայն մերկանալով իր երկրաւոր անձնաւորութիւնը
և մանելով ոչնչացման մէջ», — ահա ամենամեծ մխիթա-
րութիւնն ու սփոփանքը. դա չարիքի վերջն է։

Ձգիտեմ ինչո՞ւ, երբ տեսնում եմ ես
Ինչպէս ստատկանում, աճում է չարիք...
Ես մտածում եմ, որ այս չարիքն էլ
Պիտի չմնայ անվերջ, անվախճան.
Թէ չար, թէ բարի, խինդ թէ վիշտ անել՝
Կանցնեն զերգ երազ, ինչպէս ամեն բան...

Ի՞նչ է այս չարիքի վերջը, արդեօք բացարձակ ոչնչու-
թիւն, անէացում, որի մէջ ոչ բարի կայ, ոչ չար—
Այսպիսի մի յոռետեսութեան չէր կարող յանդել մի բա-
նաստեղծ, որ այնքան իդէալիստ էր, զեղեցկի մեծ փափագ
ունէր և անմահութիւն ու վայելչութիւն էր տեսնում բոլոր
անձկութեամբ։ Այս գիծը մեր բանաստեղծի մէջ մնում է
մինչև վերջն էլ, և բնականաբար նա պիտի հասնէր անէ-

ացման մի ուրիշ ըմբռնման, այն է՝ մարդս երջանիկ է լինում, երբ թօթափելով իր երկրաւորը՝ միանում է տիեզերական ոգուն՝ յաւիտեան կենդանի, յաւետեան գեղեցիկ և բարի բնութեանը: Յովհաննիսեանն այս եզրակացութեան հասնում է «Աշուն» բանաստեղծութեան մէջ: Այստեղ մի ըռպէ անցաւոր մարդը ցաւով նախանձում է բնութեան անմահութեանը. բայց իսկոյն կեանքի առեղծուածն արդէն լուծուած է. անցաւոր մարդս յաւիտենական մայր բնութեան զաւակն է և իր մահով միանում է բնութեանը և նրա մէջ դառնում իր հանգիստը. նա հազորդակից է լինում բնութեան «վսեմ խորհրդին». մահն այլ ես չարիք չէ, այլ անմահութեան և անմահ ներդաշնակութեան հազորդակցութիւն.

Քո ծոցն եմ ձգտում, ով մայր բնութիւն,
կամիմ հազորդուիլ քո լուռ հանդստեան
Վսեմ խորհրդին . . .

Զգում եմ բերկրած, գարունդ յիշելով,
Որ այդ ցնորք չէ, կայ անմահութիւն . . .
Եւ շիրկդ եմ ընկնում, հոգիս անխռով,
Քեզ կամիմ միանալ, ով մայր բնութիւն:

* *
*

Սրանից յետոյ էլ արդեօք պիտի տանջուի բանաստեղծը, թէ՛ նա գտել է իր փափագած վայելչութիւնն ու հանգիստը: Ես կարծում եմ, որ վերջինն է. և եթէ բանաստեղծը հին ձևի երգեր էլ յօրինելու լինի, դա միայն կըրկնութիւն կը լինի նախորդների: Ես կարծում եմ, որ նա իր զարգացման ծայրն է հասել և իր բանաստեղծութիւնն, աւելի ազնուացրած և աւելի խորացրած, այնտեղ է վերջացնում, որտեղից սկսել էր — վայելչութիւնը, որ երազել է նա դեռ քսանամեայ հասակում ի միջի այլոց «Ախ, տուէք ինձ մի քաղցր քուն, կեանքից հեռու սլանամ» զմայելի բանաստեղծութեան մէջ: Համեմատենք այս բանաստեղծութեան հետ նրա վերջին երգը, որ տպուած է սոյն թուի «Արարատի» յունուարի համարում, և կը տեսնենք, որ այն, ինչ որ երազում էր երիտասարդ հասա-

կում, — հեռանալ կեանքից «այն աշխարհը, ուր խնդութիւն, ուր սէրն է միշտ անթառամ», գեղեցիկ բնութեան խաղաղ ծոցին ապրել հեշտագին, — արդէն գտել է բանաստեղծը: Նա արդէն հեռու է, կտրուած է աշխարհից, մենակ է, բայց այդ մենակութիւնն եթէ առաջ տանջանք կը պատճառէր, այժմ երջանկութիւն է, նրա սիրտը լցնում է «մի գերերկրային բերկրութեամբ»: Նա այլ ևս ցաւակից ընկերի կարիք չի զգում, որովհետեւ նրա սիրտը հանգիստ է, ազատ է խռովայոյզ կրքերից: Ինչեւ, — որովհետեւ նա գտել է կեանքի գաղանիքը, ունի հին տենչերի փոխանակ նոր տենչեր, որ է միանալ մայր բնութեանը, ամենի սկզբին ու վախճանին:

Ո՛հ, ի՜նչ անպատում հոգեզմայլութեամբ

Երագում եմ ես, այսպէս միայնակ,

Իրեւ երկնային մի մուր ջինջ ամպ

Յնդիկ եթերքումն անհուն, կապուտակ . . .

Կամ սիրով արբշիւ, ինչպէս պատանին

Մատաղ սիրունու գրկումը անուշ,

Գլուխըս դրած երկրի ջերմ կրծքին՝

Իւր հետ յաւիտեան քուն լինել անյուշ . . .

Այժմ ամեն ինչ գեղեցկութիւն է և ներդաշնակութիւն, որովհետեւ բնութեան հետ է և բնութեան մէջ, ուր չարիք ու տգեղութիւն չկայ. և բանաստեղծը կարող է բացազանչել.

Եւ յաւիտեան վայելչութիւն

Գրկէ հոգիս, չյագենամ:

Այսպէս Յովհաննիսեանի եղբերգութեան մէջ գրտնում ենք մի ամբողջական աշխարհայեցողութիւն, իդէալիստական յոռետեսութիւնը, որ վերջը տանում է ոչնչացման միանալով մայր բնութեան հետ: Կարելի է ասել, թէ հենց առաջին գրքով, 1887 թուի հրատարակութեան մէջ, այս աշխարհայեացքն իր յոյգերով արդէն ամբողջացած է եղել. յետագայում բանաստեղծը միայն աւելի խորացրել, ընդարձակել և պարզել է այդ և բանաստեղծութիւնն աւելի զարգացրել է արուեստի կողմից:

Ինչո՞ւ է այսպէս:

Շատ անգամ գրել և աւելի գանդատուել են, թէ Յովհաննիսեանը քիչ է արտադրում. բայց այսպէս ասողները պէտք է իմանան, որ եղբերեղծու բանաստեղծը, ինչպիսին է Յովհաննիսեանը, կարող է շատ շատ մի փոքրիկ հատոր միայն գրել. բրովհետև նա ոչինչ չի յօրինում առանց անձնական զօրեղ յոյգերի, իսկ սրանց թիւը չի կարող սահմանափակ չլինել: Եւ այն օրից, որ բանաստեղծն սկսում է զգալ իւր կոչումը, նա պատրաստ ունի իր մէջ իր յոյգերը, սկզբում յաճախ ի հարկէ տարտամ ու խուլ, բայց հետզհետէ աւելի ու աւելի պայծառ: Այդ պատճառով նա առաջին տարիներում արդէն պէտք է երգէր իր այդ մի քանի յոյգերը և յետագայում միայն պարզէր նոյնը: Բայց շարունակ նոյնը երգել կարելի չէ, առանց կրկնութիւններ անելու: Եւ մեր բանաստեղծն արդէն իրօք բաւական կրկնութիւններ արել է: Այսուհետև, կարծում եմ, այլ ևս նորութիւն չպէտք է սպասել. այլ այն յմիայն, որ նա աւելի ուժգին թափով և աւելի սիրուն երգէ իր բանաստեղծութեան վերջին աստիճանը, անմահ ու գեղեցիկ բնութիւնը և նրա հետ միացած մարդու հանգիստը, վայելչութեան ու գեղեցկութեան ծարաւի յագուրդը:

* *
*

Յովհաննիսեանը բովանդակութեամբ թարմացնելով, իսկապէս հիմք դնելով մեր արեւելեան քնարերգութեանը՝ միանգամայն և աւելի ազնուացնում է ու ճաշակաւոր դարձնում նաև մեր քնարերգութեան ձևն ու լեզուն: Նա ոչ թէ Գամառ-Քաթիպայի լեզուի շարունակող է լինում, այլ Շահազիզի, և այս նախ այն պատճառով, որ Շահազիզի լեզուն աւելի քնարական է, բայց նաև այն պատճառով, որ երկար տարիներ նա Լոզարեան ծեմարանում աշակերտել է Շահազիզին: Վժբախտաբար նրա երևակայութիւնն այնպէս բուռն ու ընդարձակ չէ, որ շատ պատկերներ ու արտայայտութիւններ ստեղծէր. բայց նրա համեստ ու չափաւոր երևակայութիւնը որակով շատ համեմատ է իր ներքինին.

շարունակ խաղում է բնութեան այնպիսի տեսարանների վրայ, որոնք լուսազեղ են, նուրբ ու հրապուրիչ: Գարունը բռնում է ամենամեծ տեղը, որովհետև դա աւելի համապատասխան է նրա ներքին ձգտումին դէպի գեղեցկութիւնն ու ներդաշնակութիւնը: Այս վշտահար բանաստեղծը, կարելի է ասել, իր պատկերների, տեսարանների ու համեմատութիւնների ամենամեծ մասն առնում է գարնան փարթամ ծաղկած դրախտից, պայծառ լոյսից ու ոսկի արևից, գեփիւռից և իր շունչից ու բոյրից. նա սիրում է ոսկի շողն ու ցօղը առաւօտեան, երբ արտոյան երկինք է սլանում անոյշ ճռուղիւնով. սիրում է կանաչներ ու ծաղիկներ և առանձնապէս վարդը: Առաւօտեան լուսաշող տեսարանի մեղմութեան հետ նրան գրաւում է նաև գարնան սիրուն գիշերուայ խաղաղութիւնը, երբ լուսինն ու աստղերը մեզ ժպտում են», կամ երբ «խաղաղ քուն մտած հանգչում է բնութիւն քնքուշ երազով»:

... Արև, գարուն,

Եւ խնկարոյր ծաղիկներ,

Կարկաշահոս վտակ սիրուն,

Կանաչազգեստ բլուրներ.

... Համբոյր և սէր,

Դէմքով հրեշտակ կոյս չքնադ,

Վայելչութեան պայծառ ժամեր,

Քաղցր ժպիտ, կեանք մատաղ . . .

Ահա գրեթէ բոլոր նրա սիրած բաները, որ նա կրրկնում է բազմազան ձևերով, յաճախ շատ հրապուրիչ նկարագրով: Այս ամենը շատ համատասխան է նրա «չքեղ ցնորքին». այն կողմը կայ ստեղծիչ նաև նրա «դաժան վիշտը». և հատկանալի է, որ նրա երևակայութեան մէջ գարնան լուսաւոր և մեղմ տեսարաններին պիտի հակադրուէր բնութեան ակուր կողմը՝ ցուրտ ձմեռն իր սառը քամիով, խաւար գիշերն իր սև քօղով, փոթորիկն իր մռայլ ամպերով, ակուր հառաչը՝ փոխանակ անոյշ գեղգեղանքի, չորացած դաշտ ու աւերակ, կնճռոտ ճակատը ծերունու . . .

Բայց բանաստեղծն իր վիշտն արտայայտում է ոչ այնքան

բնութեան այս տխուր երևոյթներով, որքան իր սիրած գեղեցիկ ու գուարթ պատկերների բացասութեամբ:

Վտակը քերում արիւնոտ քարեր,
Թառամեցնում է ծաղկավառ գարուն:

Դողում է երկինք սրի շաշխնից,
Մթնել են ոսկի արեւի շուրէր...

Ուր չկայ ժպիտ մէկի երեսին,
Այնտեղ թօշնում է վարդը կոկոնում,
Չտեսած շողը ոսկի արևու...

Այլ, ան, ցրտերից խամրեցաւ գարուն,
Թօշնեցաւ սրտիս անուշ կոկոն վարդ,
Կապուած է և լուռ վտակ կարկաշուն:

Բայց վարթեցայ, և ոչ բուրմունք եղեմի,
Ոչ ջերմութիւն, ոչ լոյս, ոչ երգ մայրիսեան...
Չէ փայլում դէմքիս բախտաւոր ժպիտ...

Այսպիսի բացասական նկարագիրները բացատրւում են բանաստեղծի մտածութեան եղանակով. նախ՝ նա բնութիւնը գեղեցիկ է տեսնում, ապա՝ ինչքան էլ չարիքն ու տգեղութիւնն իշխում են աշխարհում, բայց և այնպէս նա հաւատացած է գեղեցկութեան յաղթանակին և երևակայութեան մէջ միշտ գեղեցկութիւնն ունի. ուստի առաջ գեղեցիկն է մտածում, յետոյ տգեղն իբրև գեղեցկի բացասութիւն:

Չգիտեմ ինչու, երբ մառախլապատ
Կախուած է երկինք, և սրտիս վերան
Վիշտ է ծանրանում, և մինչ յուսահատ
Տեսնում եմ մրրիկ ցրտաշունչ ձմրան,—
Ես երազում եմ մի չքնաղ գարուն,
Ոսկի արևով և ջերմ պայծառ,
Կանաչ դաշտորայք, լեռներ գարգարուն,
Վտակն առաջիս վճիտ ու կայտառ:

Ասել չի ուղիւ, որ այսպիսի մտածութեամբ բնութիւնը շատ նեղանում է բանաստեղծի աչքին, և նրա երևակայութիւնը շատ աղքատանում է: Դրանից է առաջանում նաև պատկերների ու արտայայտութիւնների այն միակերպու-

թիւնն ու կրկնութիւնը, որ կայ Յովհաննիսեանի բանաստեղծութիւնների մէջ:

Բանաստեղծի ոգու և երևակայութեան նոյն յատկուկութեամբ է բացատրւում նաև նրա ոտանաւորների յօրինուածքը: Երբեմն նրա մտքում ծնւում է բնութեան գեղեցիկ ու զուարթ տեսարանը, բայց իսկոյն նրա ոգու զուարթութիւնն ու վայելչութիւնը խանգարւում է յոռետեսական հայեացքով. երբեմն, ընդհակառակն, դժբախտ ու տխուր վիճակի մէջ երազում է ապագայ գեղեցկութիւնն ու վայելչութիւնը, որով ոտանաւորի մի մասը միւս մասի հակադրութիւնն է դառնում. երբեմն էլ գեղեցիկն ու տգեղը, ուրախն ու տխուրը, ինչպէս լոյսի և ստուերի խաղեր, փոխէ փոխ յաջորդում են իրար ոտանաւորի ամբողջութեան մէջ, որով բանաստեղծութիւնը դառնում է հարադրութիւնների մի գեղեցիկ շարք:

Մտածելու եղանակի այս միակերպութիւնն ու երևակայութեան ազդատութիւնը բարեբախտաբար շատ զգալի չեն լինում նրանով, որ Յովհաննիսեանը մեր բանաստեղծների մէջ ամենից արուեստաւոր գրողն է: Նա իշխում է լեզուին ու իր նիւթին և գիտէ ուզած ձևով այնպէս բանեցնել, դասաւորել այն, որ ոտանաւորը դառնում է ձկուն, նուրբ, ազնիւ ու ներդաշնակ և համապատասխան իր հիմնական տրամադրութեանը: Այս վարպետութեամբ է բացատրւում և այն, որ այս արուեստաւոր գրողը, որի ոտանաւորները մեր հասարակ ընթերցողի ճաշակի համար չեն, գիտէ մեծ հարազատութեամբ ու հմտութեամբ նմանել երբեմն ժողովրդականին և պարզ ու անպաճոյճ ձևով, բայց շատ զօրեղ ու ազդու, արտայայտել իր և մեր ամենիս թախիժն ու վիշտը:

Մ. Աբեղեան

